

nı zamanda eski bir Divân-ı Hümâyûn mansıbı olması sebebiyle ikinci devletler için de herhangi bir ek rütbe aranmaksızın delegeliği yeterli görülmüştür. XVIII. yüzyılda reisülküttâblık artık Dışişleri diplomasisinde sıkça yer almasından dolayı âdetâ Dışişleri Bakanlığı'nı andırmaktadır. Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasında başdelege olarak görevlendirilen Reisülküttâb Râmi Mehmed Efendi'nin burada elde ettiği başarı bir bakıma reisülküttâbların bu işlerde uygunluğunu tescil etti ve daha sonraki reisülküttâbların antlaşma müzakerelerinde delege olarak tayin edilmesi nin önünü açtı. Karlofça Antlaşması'na kadar Osmanlı yöneticileri tercih ettikleri tek yönlü diploması sebebiyle devletler arası diplomatik kurallara yabancı idiler. Görevinin özelliği dolayısıyla sürekli elçilerle temasta bulunan reisülküttâbların yeni usule az çok vâkıf olmaları, bu tür görevlerin kendilerine veya şahsında temsil edilen kalemiye mensubu kişilere tevcihinin zaruri hale getirdi.

XVIII. yüzyılda Divân-ı Hümâyûn'un devlet işlerindeki fonksiyonunun Bâbîâlî lehine olmak üzere iyice azalması, reisülküttâbın Bâbîâlî'de sadrazam ve kethüdâsından sonra üçüncü adam olması reisülküttâblara siyasî nüfuz kazandırdı. Daha önce bu görevden beylerbeyilik, nişancılık gibi makamlara yükselme mümkün olmaksızın da XVIII. yüzyılda doğrudan vezirlik ve ardından sadrazamlık verilebiliyordu. Sadrazama olan yakınlıkları, sadrazamın sarayla bürokratik bağlarının tesisiyle de görevli olmaları ve bu kanalları kullanarak elde ettikleri siyasî nüfuz reisülküttâbları âdetâ bir vezir derecesine ulaştırdı. Yüzyılın sonlarına diplomasinin çok fazla yoğunluk kazanması, reisülküttâblığın kalemleleriyle birlikte Dışişleri bürokrasisinin yetkili tek makamı durumunda olması tayinlerde de bazı tercihleri öne çıkardı. Önceleri Divân-ı Hümâyûn Kalemi'nde yetişerek tezkireciliklerden reisülküttâblık makamına yükselme reisülküttâbların genel kariyer çizgisini oluştururken XVIII. yüzyılda sadâret mektupçuluğu ve yine yüzyılın sonuna doğru Âmedî Kalemi içerisinde yetişmiş olma tezkireciliğin yerini aldı. Özellikle Dışişleri açısından oluşan bu tercihin etkisiyle II. Mahmud döneminde bürokrasi alanında yapılan reformlar çerçevesinde Dışişleri'ndeki fonksiyonu yeni isimde öne çıkarılarak 1836 yılında adı Hariciye Nezâreti'ne çevrildi. Devlet içerisindeki siyasî konumu da göz ardı edilmeyerek daha önceki vezirlik pâyesine eşdeğer olan "rütbe-i ülâ" pâyesi verildi. Bundan kısa bir

süre sonra idaresi altındaki İçişleri bürokrasisiyle ilgili kalemier reisülküttâblığın yönetiminden alındı. Yetkileri bu kalemier yöneticilerine verilerek yeni kanun ve nizamlarla tamamen Dışişleri'nden sorumlu bir bakanlık haline getirildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Feridun Bey, *Münşeat*, I, 465, 470-471; Koca Hüseyin, *Bedâi'ü'l-vekâyi'* (nşr. A. S. Tveritino-voy), Moskva 1961, II, 384^b, 423^a; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, tür.yer.; *Sefinetü'r-rüşâs*, s. 4; *Teşrifât-ı Kadime*, tür.yer.; Hüseyin Hüsameddin [Yasar], *Nişancılar Duruğu*, İSAM Ktp., nr. 12898, s. 67, 75; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, bk. İndeks; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, İstanbul 1987, tür.yer.; Er-cümend Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri: 1793-1821*, Ankara 1988, tür.yer.; Gül Akyılmaz, *Reisülküttâb ve Osmanlı Hariciye Nezâreti'nin Doğuşu* (doktora tezi, 1990), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; C. V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform: Bâbîâlî 1789-1922* (trc. Latif Boyacı – İzzet Akyol), İstanbul 1994, tür.yer.; a.mlf., *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi* (trc. Gül Çağalı Güven), İstanbul 1996, tür.yer.; Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmi Efendi: 1700-1783* (trc. Özden Arkan), İstanbul 1997, tür.yer.; Murat Uluskan, *Divân-ı Hümâyûn Çavuşbaşıluğu: XVI-XVII. Yüzyıllar* (yüksek lisans tezi, 1998), MÜ Tükiyat Araştırmaları Enstitüsü; Muzaffer Doğan, "Divân-ı Hümâyûn'dan Bâbîâlî'ye Geçiş", *Osmanlı*, Ankara 1999, VI, 199-210; a.mlf., "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde H. 1211/1796-1797 Tarihli Düzenlemeler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 2, İstanbul 2000, s. 71-88; Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001; Ahmet Önal, *18. Yüzyıla Ait Buyuruldu Mecmuası* (yüksek lisans tezi, 2006), MÜ Tükiyat Araştırmaları Enstitüsü, tür.yer.; P. G. İnciciyan, "XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Devleti: İmparatorluğun Devlet Ricalı" (trc. O. Bogosyan), *Hayat Tarih Mecmuası*, I/3, İstanbul 1965, s. 64-69; a.mlf., "XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Devleti: Kahya Beyin Memurları" (trc. O. Bogosyan), a.e., I/4 (1965), s. 64-68; Tefrik Temelkuran, "Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi", *TED*, sy. 6 (1975), s. 129-175; A. R. Abou el-Hajj, "Karlofça'da Osmanlı Diplomasisi I" (trc. Yasemin Saner Gönen), *TT*, XXXII/191 (1999), s. 38-39; Halil İnalıcık, "Reisülküttâb", *İA*, IX, 671-683.

RECEP AHİSHALI

REİSÜLULEMÂ

(رئيس العلماء)

Bosna-Hersek'te
Diyanet İşleri Başkanlığı makamı.

Osmanlı ilmiye teşkilâtında reisülulemâ tabiri ulemânın meslekteki kıdemini gösteren bir unvandır. Resmî bir yanı olmayan bu unvan Rumeli kazaskerliği yapmış

olanların en kıdemlisi için kullanılırdı. Terim, Bosna eşrafının 1881 yılında Avusturya-Macaristan Devleti'nden müslümanların din işlerini yürütecek bir dinî lidere izin verilmesini istemeleriyle farklı bir anlam kazanmıştır.

Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan işgaline uğradığı 1878 yılında toplanan Berlin Kongresi ve Novi Pazar (Yenipazar) Konvansiyonu'nda (1879) Bosna'da Osmanlı hükümdarının bütün yetkileri kısıtlanmamıştı ve din işleri, halife adına Bosna-Hersek şeriat mahkemeleri kâdilkudâtı Nur Efendi Hâfızovic tarafından yürütülüyordu. Bununla birlikte Avusturya-Macaristan Devleti, bölgede kendine bağlı yeni bir dinî idarenin kurulması için çalışmalara başladı. Osmanlı Devleti de 1880'deki İstanbul Konvansiyonu'na dayanarak Kazasker Ahmed Şükrü Efendi'yi Bosna'ya müftü tayin etti. Bosna-Hersek'teki işgalci güçler ise Bosna müftüsünün yerli halktan olması gerektiğini ileri sürerek bu tayine itiraz ettiler. İstanbul'daki Avusturya-Macaristan temsilcisi, Ahmed Şükrü Efendi'nin Bosna-Hersek'e gönderilmemesi için diplomatik girişimlerde bulundu. 1881'de Viyana'ya giden Bosna müslüman delegasyonu, reisülulemâ unvanıyla bir dinî liderin tayin edilmesinin gerektiği konusundaki taleplerini Avusturya-Macaristan Devleti'ne arzetti. Bu talep Baron Kraus ve Bosna hâkimi Dalen'e iki defa iletiliyse de bir sonuç alınmadı. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti 9 Şubat 1882'de, Avusturya-Macaristan işgali esnasında Saraybosna müftülüğü görevini ifa etmekte olan Mustafa Hilmi Efendi Hacıömeroviç'i Bosna müftüsü olarak görevlendirdi. Hilmi Efendi Hacıömeroviç ayrıca Rumeli kazaskeri tarafından Saraybosna kadılığına getirildi. Bu durum Viyana'daki Osmanlı elçisi vasıtasıyla Avusturya-Macaristan Devleti'ne bildirildi.

Avusturya-Macaristan hükümeti Mustafa Hilmi Efendi Hacıömeroviç'i reisülulemâ olarak ilân etti. 17 Ekim 1882'de reisülulemâ makamı ve bu makama bağlı dört kişilik bir ulemâ meclisi oluşturuldu. Böylece İstanbul'daki şeyhülislâmlıktan ayrı olarak Bosna-Hersek'e özgü millî-dinî liderlik müessesesi kurulmuş oldu. Osmanlı hükümeti bu tayine itiraz etmemekle birlikte onayladığını gösteren bir belge de vermedi. Hilmi Efendi Hacıömeroviç'in görevden çekilmesinin ardından Mehmed Tefrik Efendi Azapagıç 25 Ekim 1893'te reisülulemâlığa getirildi. Şeyhülislâmlık kendisine menşur istemesini bildirdiyse de

Mehmed Tevfik Efendi böyle bir istekte bulunmadı. Görevini istifa ettiği 1909 yılına kadar sürdüren Mehmed Tevfik Efendi, müslüman toplum tarafından Avusturya-Macaristan ile iyi ilişki içinde olmakla itham edildi. Bosna-Hersek müslümanlarının Mostar müftüsü Ali Fehmi Câbiç'in önderliğinde başlattığı din ve eğitim özerkliği talepleri karşısında Tevfik Efendi'nin sessiz kalması onun istifasına yol açan sebepler arasında yer almaktadır. Mahallî Bosna hükûmeti Bosna-Hersek müslümanlarının din ve eğitim özerkliği taleplerini kabul etti. 1 Mayıs 1909'da yürürlüğe giren kanunla dinî idare ve vakıflara ait müesseselerin özerkliği tanındı. Reîsülulemâya menşurun kimin tarafından verileceği hususu hariç diğer problemler çözüldü. Sonunda müslümanların baskısıyla menşurun şeyhülislâm tarafından verilmesi karara bağlandı.

Müslümanlara tanınan özerk statü gereği Hâfız Süleyman Efendi Şarac reîsülulemâ seçildi (1910). Onun görevinden ayrılmasından (1913) sonra hocalardan oluşan bir kurul tarafından Mehmed Cemâleddin Çauşeviç reîsülulemâlığa aday gösterildiyse de Avusturya-Macaristan idaresi bunu onaylamadığı için Bosna hükûmeti kararı iptal etti. Çauşeviç kurulun ikinci toplantısında tekrar aday gösterildi ve kamuoyunun da baskısıyla Bosna hükûmeti adaylığını tanıdı. 27 Ekim 1913'te tayin edilen Çauşeviç'e şeyhülislâm tarafından menşur gönderildi. Çauşeviç, 26 Mart 1914'te Saraybosna'daki Hünkâr Camii'nde tertiplenen menşur töreninden sonra görevine başladı. I. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Krallık Yugoslavyası sınırları içerisinde Üsküp Ulemâ Meclisi de reîsülulemâlık makamına bağlandı. 1929'da Yugoslavya Adalet Bakanı Milan Srđkic tarafından İslâm Din Birliği Kanun Teklifi hazırlandı. Tasarıda Bosna-Hersek müslümanlarına din ve eğitim özerkliği tanıyan statünün kaldırılması, reîsülulemânın bütün Yugoslavya müslümanlarını temsil etmesi öngörülüyordu. Tasarı kanunlaşp yürürlüğe girince Belgrad hükûmeti bu görevi Mehmed Cemâleddin Çauşeviç'e teklif etti. Ancak o bunu kabul etmeyip görevinden istifa etti. Bunun üzerine eski Tuzla ve Banjaluka müftüsü İbrâhim Efendi Maglayliç bu makama tayin edildi. Reîsülulemâlık makamı Saraybosna'dan Belgrad'a taşındı. Resmî menşur töreni 31 Ekim 1930'da Belgrad Bayraklı Cami'de bizzat Kral I. Aleksandar'ın katılımıyla gerçekleşti.

Bu dönemden itibaren Makedonya, Kosova, Sancak, Karadağ ve Sırbistan da reîsülulemânın sorumluluk alanına girdi. Reîsülulemâlığın yönetim kadrosu cemaat imamları, müftüler, Üsküp ve Saraybosna'da iki ulemâ meclisi ve merkezi Belgrad'da bulunan yüksek dinî meşihattan oluşuyordu. 24 Ekim 1936'da İslâm Din Birliği Kanun Teklifi yürürlükten kaldırılıp yeni İslâm Din Birliği yasası getirildi ve emekliye ayrılan Maglayliç'in yerine vekâleten Sâlih Saffet Başıć getirildi. 20 Nisan 1938'de yapılan seçimlerden sonra Fehim Spaho reîsülulemâ makamına tayin edildi. II. Dünya Savaşı'nın başlaması reîsülulemâ makamı ile ilgili değişikliklere zemin hazırladı. Fehim Spaho'nun vefatının ardından savaşın sonuna kadar yeni reîsülulemâ seçilmedi. 1942-1947 yılları arasında bir defa daha aynı makama vekâleten Sâlih Saffet Başıć getirildi.

II. Dünya Savaşı'nın ardından Yugoslavya'nın Tito önderliğinde yeniden kurulması reîsülulemâ makamı için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. 26 Ağustos 1947'de yeni İslâm Din Birliği yasası kabul edildi. 12 Eylül 1947'de İbrâhim Efendi Fejić reîsülulemâ seçildi. Menşur töreni ilk defa Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Camii'nde gerçekleştirildi. İbrâhim Efendi Fejić'in emekliye ayrılması üzerine 15 Kasım 1957 tarihinde Yugoslavya Diyanet İşleri Başkanlığı Meclis-i Âlisi tarafından tek aday gösterilen Süleyman Kemura reîsülulemâ oldu. Kemura, Tito Yugoslavyası yetkilileriyle olan iyi ilişkileri ve Genç Müslümanlar Teşkilâtı hakkındaki olumsuz görüşleri yüzünden bazı çevrelerce eleştirildiyse de uygulanan ateist politikaya rağmen dinî kurumları canlandırmaya çalıştı ve geleceğe yönelik olumlu adımların atılmasına vesile oldu. Onun vefatının (1975) ardından Naim Mehmed Hacıabdiç (1975-1987), Hüseyin Mujic (1987-1989) görev yaptı. 9 Mart 1991 tarihinde bu göreve ilk olarak Bosna-Hersek dışından Makedon asıllı Yakup Selimoski seçildi.

1992'de başlayan Bosna-Hersek savaşı sırasında reîsülulemâ makamı ve Yugoslavya İslâm Birliği Başkanlığı ilga edildi. Savaşın sona müstakîl Bosna-Hersek Din İşleri Başkanlığı kuruldu (Ağustos 1996) ve Mustafa Cerić başkanlığa tayin edildi. Cerić halen bu görevi sürdürmektedir. Dağılan Yugoslavya'nın ardından reîsülulemâlık makamı yetki alanı kuruluşundaki gibi Bosna-Hersek'le sınırlı kaldı. Bununla birlikte Hırvatistan, Slovenya ve Sancak müftülüklerinin burada temsilcileri bulunmaktadır. Sırbistan, Makedonya, Kosova ve Karadağ

bölgelerinde din işleri Bosna-Hersek riyâsetinden bağımsız dinî idareler tarafından yürütülmektedir. Reîsülulemâ tabiri sadece Bosna-Hersek'te kullanılmış, Osmanlı sonrasında Bulgaristan, Sırbistan, Romanya, Yunanistan ve Arnavutluk'ta müslüman cemaatlerin dinî liderlerine başmüftü denilmiştir. Bosna-Hersek'te reîsülulemâ seçiminin sonuçlanmasında İstanbul'daki şeyhülislâmdan menşur talep edilmesi, menşur töreninin günümüze kadar sürmesi bu makamın Osmanlı geleneğini yansıtan bir dinî prosedürü olduğunu göstermektedir. Reîsülulemâ unvanının Filistin'de de kullanıldığı görülmektedir. 1922'de İngiltere'nin desteğiyle Filistin'de reîsülulemâ başkanlığında dört üyeden oluşan bir dinî idare ortaya çıkmış, bu dönemde reîsülulemâlık görevi Kudüs müftüsü tarafından yürütülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

Pregled Rada Vrhovnog Starješinstva Islamske Vjerske Zajednice u Beogradu od 31 Oktobra 1930 do 31 Oktobra 1933 God., Sarajevo 1933, tür.yer.; Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 78, 97, 151-160, 175; Hamdija Kreševljaković, Sarajevo za Vrijeme Austro-Ugarske Uprave (1878-1918), Sarajevo 1969, tür.yer.; Mahmud Traljić, "Islamska Zajednica u Bosni i Hercegovini do Oslobođenja", *Islam i Muslimani u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1977, s. 145-152; Nijaz Šukrić, "Islamska Zajednica u Bosni i Hercegovini Nakon Oslobođenja", a.e., s. 153-168; Ferhat Šeta, *Reis-ul-Uleme u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji od 1882. do 1991. godine*, Sarajevo 1991, s. 7-100; "Halife i Reis-ul-Uleme", *Takvim*, Sarajevo 1967, s. 137-142; Osman Lavic, "Iseljavanje Bošnjaka Muslimana iz BiH za Vrijeme Austro-Ugarske Vladavine i Risala Mehmeda Teufika Azapagića", *Analiz GHB*, XVII-XVIII (1996), s. 123-130; Fikret Karčić, "The Office of Ra'is al-'Ulamâ' Among the Bosniaks (Bosnian Muslims)", *Intellectual Discourse*, V/2, Selangor 1997, s. 109-120; a.m.f., "Bosna Müslümanları Arasında 'Reisü'l-ulema' Müessesesi" (trc. Mehmet Köse), *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, sy. 4, İstanbul 1998, s. 27-35; Branislav Djurdjev, "Bosna", *Eİ²* (İng.), I, 1274-1275; Abdülkerim Özyayın v.dğr., "Menşur", *DİA*, XXIX, 150.

MUHAMMED ARUÇI

REİSÜRRÜESÂ

(bk. İBNÜ'L-MÜSLİME, Reîsürrüesâ).

REKÂİK

(bk. ZÜHD ve REKÂİK).

REKÂŞÎ

(bk. EBÂN b. ABDÜLHAMÎD).